

Norges befolkning gjennom 200 år

Norge har de siste 200 år gjennomgått store demografiske endringer. Vi gikk fra høy dødelighet, høy fruktbarhet og lav befolkningsvekst via en periode med høyt fødselsoverskudd til dagens situasjon. Nå kan nedgang i folketallet unngås bare dersom det blir betydelig oppgang i fruktbarheten, eventuelt kombinert med en viss nettoinnvandring fra utlandet.

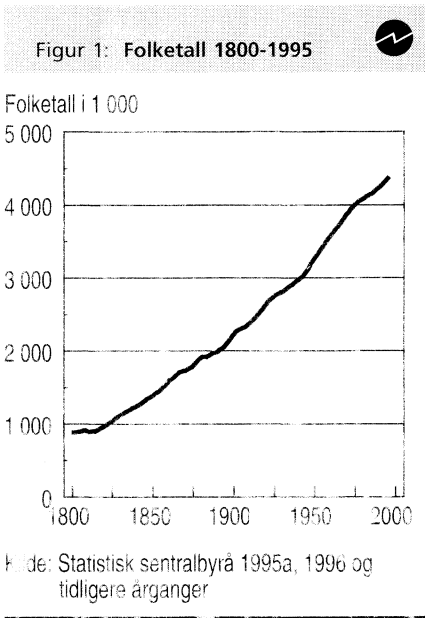
Lars Østby

FRA GAMMEL TIL NY TID

Jevn vekst i folketallet i det lange løp

Som figur 1 viser, var det en tilnærmet stabil befolkningsvekst etter år 1800, målt i absolutte tall. Går vi mer nøyaktig til verks, ser vi likevel en del variasjoner (tabell 1). En nedgangsperiode rundt 1810 skyldtes uår og britisk blokade under Napoleonskrigene. I 1880-1881 var utvandringen til Amerika så sterk at folketallet sank. Selv om folketallet ikke viser noen dramatiske endringer, er det likevel ganske store sprang fra år til annet i de underliggende demografiske komponentene, som vist i figur 2. Vi skal gå litt nærmere inn på de enkelte demografiske vekstfaktorene, med utgangspunkt i figur 2 og tabell 1.

Mellom 1815, da dødsraten gikk under 20 pr. 1 000, og 1865, da den oversjøiske utvandringen startet for alvor, hadde Norge en årlig befolkningsvekst på 1-1,5 prosent, eller nesten en fordobling på 50 år. Fra da av tok utvandringen unna en stor del av fødselsoverskuddet. Da utvandringen var over i 1930, var fruktbarheten kommet ned på et lavnivå, og vekst-

ratene kom aldri opp igjen på nivået fra første halvdel av 1800-tallet (se tabell 1).

Relativt lave barnetall i Norge

Fruktbarheten i Norge, eller Norden for øvrig, var aldri spesielt høy sammenliknet med samtidens Europa, og den var lav sammenliknet med ikke-europeiske samfunn fra perioden før de grunnleggende endringer i samfunnet førte til redusert fruktbarhet

Kilder til kunnskap

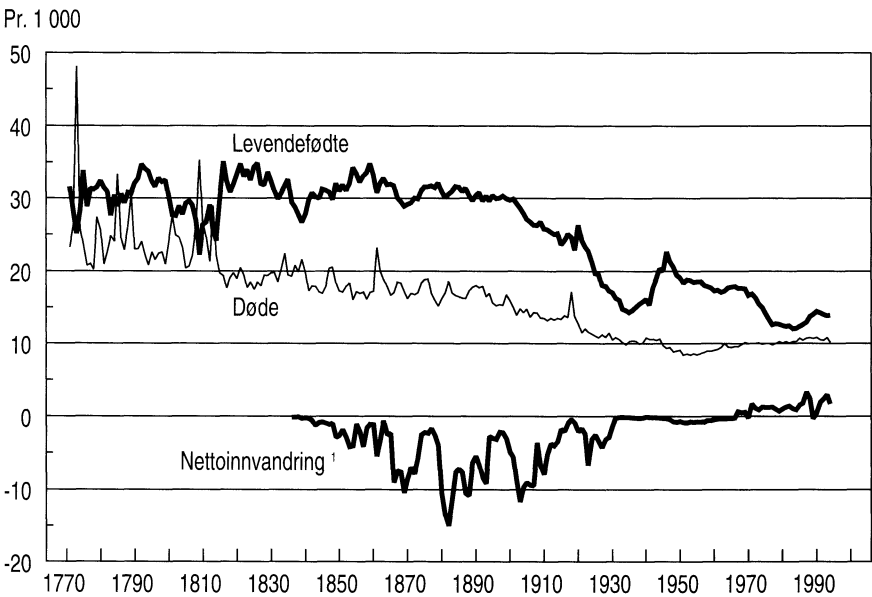
Folketellinger var viktigste kilde til kunnskap om folketallet og befolkningsstruktur i 200 år, fra den første fullstendige tellingen i 1769. Før den tid fantes manntall for skattemessige og militære formål. Den første tellingen hvor alle personer i landet kunne identifiseres (og fortsatt kan!) var i 1801. I dag hentes det aller meste av demografiske data fra registre. Utover på 1900-tallet opprettet mange kommuner folkeregistre, og etter krigen måtte alle ha det. På basis av Folketellingen 1960 ble det i 1964 opprettet et sentralt personregister, hvor alle bosatte i landet skal stå med sitt eget personnummer. Dette nummeret utnyttes til mange administrative formål, og er nøkkelen til produksjon av mye statistikk. Data fra registre får en stadig økende betydning som kilde for demografisk kunnskap, men fortsatt er det mange spørsmål som bare en fullstendig folketelling gir svaret på. Mange forhold, f.eks. knyttet til holdninger, preferanser eller motiv, ligger utenfor det registrene eller folketellingene dekker. Da må data hentes inn gjennom å intervju et utvalg av befolkningen.

Tabell 1: Folkemengdens bevegelse 1801-1994

Periode	Middel- folke- mengde	Fødte pr. 1 000	Døde pr. 1 000	Netto- flytting pr. 1 000	Befolk- nings- vekst 0/00	Sped- barns- døde- lighet 0/00	Aldersfordeling, prosent		
							0-14	15-59	60+
1801-05	887	28,2	24,1		4,3		34	57	9
1811-15	903	27,1	23,4		4,7				
1821-25	1 013	33,7	18,7		15,3				
1831-35	1 163	31,2	20,1		11,2				
1841-45	1 286	30,4	17,4	-0,8	12,8	118,1			
1851-55	1 442	32,5	17,3	-2,8	12,7	105,4	34 ¹	58 ¹	9 ¹
1861-65	1 649	31,9	18,6	-2,9	11,3	104,0			
1871-75	1 771	30,3	17,5	-5,1	9,4	107,2	36 ¹	55 ¹	9 ¹
1881-85	1 927	31,0	17,1	-11,0	3,7	98,6			
1891-95	2 043	30,1	16,9	-6,0	9,7	97,6	35 ¹	54 ¹	11 ¹
1901-05	2 285	28,5	14,6	-9,0	5,6	80,6			
1911-15	2 448	25,0	13,4	-3,7	9,9	66,3	35 ¹	54 ¹	11 ¹
1921-25	2 710	22,3	11,5	-3,3	7,0	51,7			
1931-35	2 857	15,2	10,4	-0,2	5,6	44,9	30 ¹	59 ¹	11 ¹
1941-45	3 037	18,4	10,5	0,0	9,0	37,3			
1951-55	3 361	18,6	8,5	-0,5	9,8	22,6	23 ¹	63 ¹	13 ¹
1961-65	3 667	17,5	9,5	-0,1	7,8	17,1			
1971-75	3 958	15,5	10,0	1,2	6,5	11,6	24	57	19
1981-85	4 127	12,3	10,3	1,2	3,3	8,1	21	58	21
1986-90	4 209	13,5	10,7	1,5	4,3	7,8	19	60	21
1992	4 286	14,0	10,4	2,3	6,0	5,8	19	60	21
1994	4 337	13,9	10,2	1,7	5,4	5,2	19	60	20

¹ Tallene basert på det foregående femåret
Kilde: Statistisk sentralbyrå 1995a, 1996 og tidligere årganger

Figur 2: Levendefødte, døde og innvandrete pr. 1 000 innbyggere 1771-1994

¹ Bare oversjøiske land 1836-1965, samlet nettoinnvandring 1966-1994

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1995a, 1996 og tidligere årganger

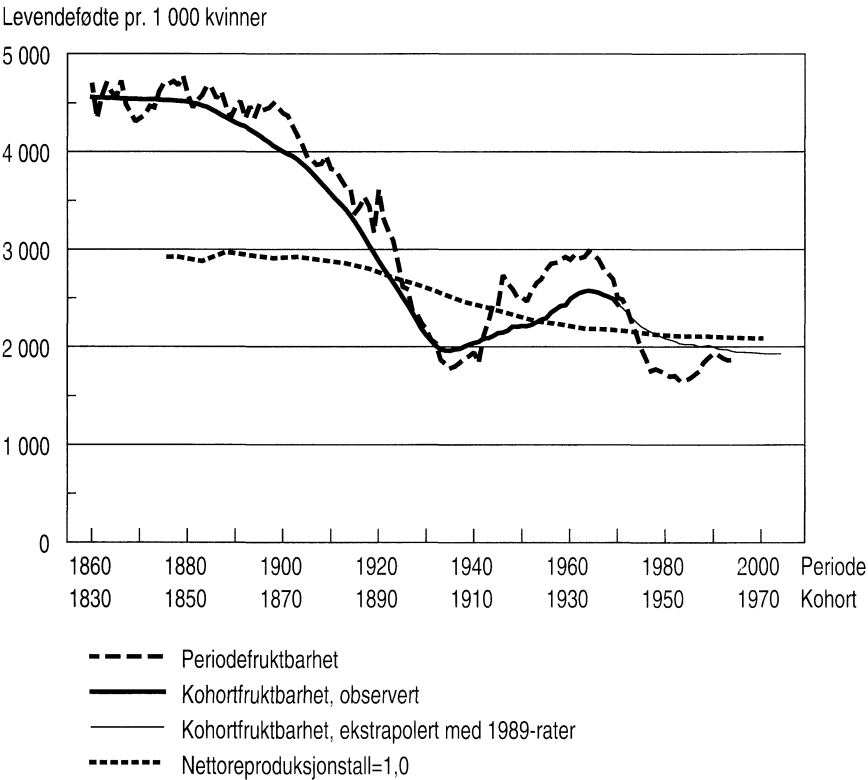
og dødelighet. Figur 2 har et meget enkelt mål for fruktbarheten, antall fødte pr. 1 000 innbyggere. Bedre mål for fruktbarheten tar hensyn til befolkningens fordeling etter kjønn og alder. Rekonstruksjoner av 1800-tallets befolkningsdata (Brunborg og Mamelund 1994), gir oss samlet fruktbarhetstall (SFT) for perioder og kohorter tilbake til 1845.

Figur 3 bygger på disse beregningene, og viser at det årlige fødselstallet varierte en del, men tilsvarte et nivå på 4,5 barn pr. kvinne fra 1845 og ut århundret. Vi ser at tallet begynner å synke like før år 1900, og at nedgangen blir sterkere utover på 1900-tallet. Nedgangen ble trolig forsterket av depresjonen i mellomkrigstida, og SFT nådde et foreløpig bunnivå på 1,78 tidlig på 1930-tallet.

For de enkelte fødselskohortene (grupper som er født i samme år, eller innenfor samme periode), er utslagene noe mindre dramatiske. Kvinner født mellom 1820 og 1855 hadde et gjennomsnittlig barnetall på 4,5, og det sank til 4,0 for 1870-kohorten. Nedgangen ble så stadig raskere, til kvinner født 1903-1908 som ikke nådde 2,0 barn i gjennomsnitt. En relativt stor andel av disse kvinnene giftet seg aldri (18 prosent) og andelen som aldri fødte barn ble trolig så høy som 21 prosent (Noack og Texmon 1990). Høyere har ikke barnløsheten vært i Norge. Fruktbarheten kan bli like lav for kvinner født mot slutten av 1950-tallet, men her kommer andelen barnløse likevel til å bli langt lavere, kanskje bare 12-14 prosent.

Samlet fruktbarhetstall er det målet som egner seg best til analyse av fruktbarhetsutviklingen, men for å se konsekvensene for befolkningens aldersstruktur, må vi ta for oss tallet på fødte. Det er gjort i figur 4. Tallet på fødte ble nesten tredoblet fra

Figur 3: Samlet fruktbarhetstall 1860-1994, og for kohortene født 1830-1974

Kilde: Brunborg og Mamelund 1994 og upubliserte tabeller

1800 til 1880, i takt med økningen i antallet kvinner i fødedyktig alder. Deretter har tallet på fødte ligget på 60 000 +/- 10 000 i over 100 år, med unntak av perioden 1928-1941. Mens det årlige fruktbarhetstallet har variert mellom 1,7 og nesten 5, har altså tallet på fødte holdt seg relativt stabilt.

Dødeligheten synker

Dødsraten (antall døde pr. 1 000 innbyggere) kom under 20 i 1815, og figur 2 viser at den kom over 20 igjen bare i kortere perioder. Nedgangen var ganske stabil, men vi ser virkningen av spanskesyken i dødelighetstoppen i 1918. Forventet levealder både ved fødselen og på de fleste al-

derstrinn økte jevnt. Fra det ble sammenliknbare tall midt på 1800-tallet, hadde Norge den høyeste levealder i verden, sammen med de andre nordiske landene og Belgia.

Forventet antall gjenstående leveår ved enkelte aldre er vist i tabell 3, basert på Borgan (1983). Fra midten av 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet økte forventet levealder ved fødselen med om lag 10 år, mens økningen for femåringer var 5 år, og enda mindre for voksne. Dette betyr at nedgangen i spedbarns- og barne-dødeligheten var viktigst for reduksjonen i dødeligheten på 1800-tallet. De første 50 år av vårt århundre økte levealderen for barn og unge voksne

enda raskere enn på 1800-tallet, men økningen var bare ett år for de som nådde 70-årsalder.

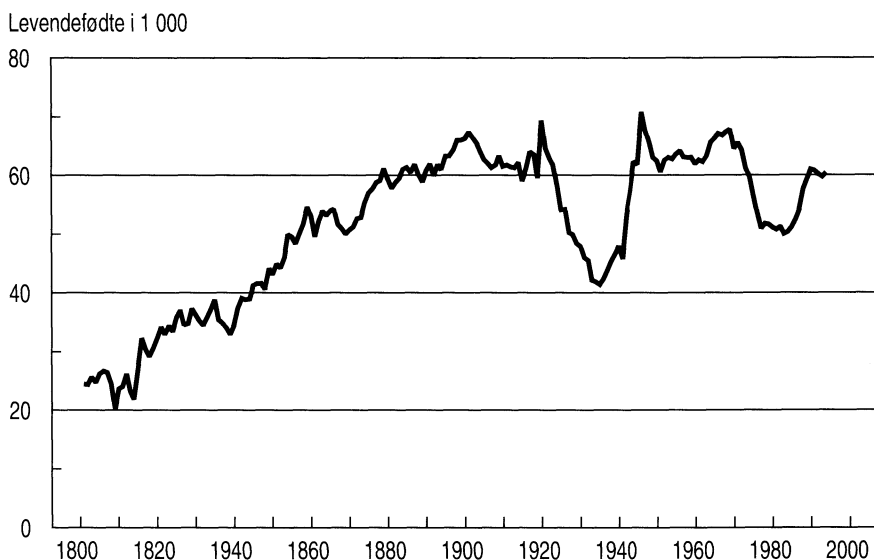
Utvandring, en viktig regulering av folketallet

Figur 2 viser den store betydningen som den oversjøiske utvandringen hadde for Norge mellom 1865 og 1930. Den naturlige befolkningsvekst var mellom 1 og 1,5 prosent årlig fra 1815, og etter 1850 ble det stadig vanskeligere for de få og små byene å absorbere den tilveksten som landsbygda ikke lenger kunne finne plass til. Vi fikk utflyttingsbølger som i hovedsak fulgte konjunktursvingningene i USA. Til å begynne med var det flest unge menn blant emigrantene, etter hvert kom det sterkere innslag av kvinner og hele familier. I noen år utgjorde utflyttingen mer enn 1 prosent av folketallet, med topp på 1,5 prosent i 1882.

I forhold til folketallet var utflyttingen fra Norge nest størst i Europa i denne perioden. Det var bare fra Irland det reiste flere. Til 1930 hadde den samlede oversjøiske utvandringen nådd opp i 850 000, eller 40 prosent av fødselsoverskuddet mellom 1865 og 1930. Fra 1930 førte kvote-reguleringer av innvandringen til USA til nærmest fullstendig stopp i denne utvandringen. Det er videre anslått at kanskje så mye som 25 prosent av utvandrerne var kommet tilbake til Norge før krigen.

Befolkningspresset som oppstod i Norge utover på 1800-tallet fikk sitt utløp gjennom utvandring til USA, og skapte derfor ikke uoverstigelige problemer for landet. Den kanskje viktigste forskjellen mellom Norge i forrige århundre og de aller fleste land som i dag står på det trinn i demografisk og økonomisk utvikling som Norge gjorde dengang, er at det i dag er så vanskelig å finne land som kan ta imot befolkningsoverskuddet. De

Figur 4: Årlig antall levendefødte 1801-1994

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1995a, 1996 og tidligere årganger

strømmer som i dag går av arbeidsmigranter, asylsøkere og flyktninger til den industrialiserte del av verden, er på langt nær store nok til å lette det stadig økende befolkningspresset. Disse landene er helt avhengig av å finne innenlandske løsninger på sine befolkningsrelaterte problemer. Utvandring i så stor skala at det kan løse problemene synes utenkelig i våre dager.

TIDA ETTER DEN ANDRE VERDENSKRIG

Gjenreisning og vekst...

Etter krigens slutt var Finnmark og Nord-Troms sterkt ødelagt, mens resten av landet var preget av nedslitt infrastruktur. Gjenoppbyggingen skjedde i en optimistisk ånd, med rask økonomisk vekst og store omstillinger i næringslivet. Den sterke veks-

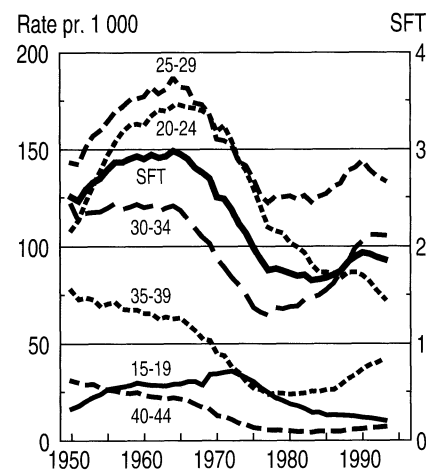
ten fortsatte betydelig lenger i Norge enn i de fleste av våre naboland. Noen av de demografisk hovedtrekkene (høy ekteskapshyppighet og fruktbarhet, sterk sentralisering av bosettingen) i norsk etterkrigstid, har sammenheng med denne økonomiske utviklingen.

... med mange fødsler

Figur 4 viser et ekstraordinært høyt fødselstall rett etter krigen. Vi har verken før eller siden hatt større fødselskull enn i 1946, men i forhold til antall kvinner i fødedyktig alder var det høyere fruktbarhet en periode på 1950- og 1960-tallet (figur 3). Det høye tallet i 1946 skyldtes dels en gjenoppheving av utsatte fødsler, som figur 3 antyder var startet noen år tidligere, dels er det vel også påvirket av den optimisme og glede som freden skapte. Vi ser i figuren at "fredseffekten" var temporær.

Figur 5 viser at det var en økning i samlet fruktbarhetstall (SFT) fra 1950 til 1964, da det nådde nesten 3,0. Det som ofte kalles etterkrigstidas baby-boom begynte da å gå tilba-

Figur 5: Aldersspesifikk fruktbarhet og samlet fruktbarhetstall (SFT) 1950-1993

Kilde: Brunborg og Mamelund 1994

Definisjoner

Dersom det ikke finnes svært detaljerte data, brukes ofte *rater*: antall hendinger pr. 1 000 som kunne vært utsatt for hendingen, f.eks. er dødsrate som døde pr. 1 000. Med tilgang på detaljert befolkningsstatistikk vil en utnytte informasjonen til å lage mer meningsfylte mål, som *samlet fruktbarhetstall (SFT)*: Det antall barn hver kvinne i gjennomsnitt vil føde dersom den aldersspesifikke fødselsraten i det aktuelle året blir permanent. *Forventet levealder*: Det antall år en person i en gitt alder i gjennomsnitt vil ha igjen å leve dersom den aldersspesifikke dødsraten i det aktuelle året blir permanent. *Kohort*: En gruppe mennesker som opplever en bestemt begivenhet samtidig, f.eks. er en fødselskohort født i samme år.

ke, noe seinere og fra et noe høyere nivå i Norge enn i resten av Vest-Europa. På de neste 13 årene sank SFT til 1,75, og holdt seg på eller under dette nivået de neste 10 årene. Figuren viser også hvordan mødrenes aldersmønster har endret seg i etterkrigstida. Mens fruktbarheten var økende, var det en sterk oppgang i fødselshyppigheten blant kvinner under 30 år, sterkest i første halvdel av 20-årene. Kvinner over 30 hadde en svak fruktbarhetsnedgang før 1965, deretter sank den raskt fram til midt på 1970-tallet.

Norge hadde sin (foreløpig?) laveste fruktbarhet i 1983, med SFT=1,65. Tallet på fødte var det året det samme som i 1854, da folketallet var nesten 70 prosent lavere. Etter 1983 har fruktbarheten vært stigende fram til 1990-1991. I 1991 var tallet på fødte 22 prosent høyere enn i 1983, 15 prosent skyldtes oppgang i fruktbarhet og 7 prosent økning i tallet på kvinner i fødedyktig alder. Oppgangen i fruktbarheten har vært sterk blant kvinner mellom 25 og 34 år. Etter 1991 har fødselstallet vært ganske stabilt. Oppgangen i antall fødte etter 1983 skyldes primært at en del årskull utsatte første fødsel, og at det derfor har vært et stort etterslep å ta igjen. Denne utsettelsen stoppet omkring 1990, men synes nå å være startet igjen.

Kohortfruktbarheten har vært synkende siden kullene født midt på 1930-tallet, men utviklingen de siste årene kan tyde på at nedgangen nå er i ferd med å stoppe opp. Statistisk sentralbyrås Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 (Statistisk sentralbyrå 1991) har målt holdninger og forventninger til framtidige fødsler hos et utvalg kvinner og menn. Utviklingen i disse holdningene siden 1977, da en tilsvarende undersøkelse ble gjennomført (Statistisk sentralbyrå 1981), kan også tyde på at den lang-

Tabell 2: Giftermålshyppighet for ugifte kvinner 1929-1994

Periode	Alder						
	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år
1929-32	7,6	67,0	96,0	61,4	29,3	15,6	8,8
1945-48	15,3	108,1	162,5	111,3	57,8	29,1	14,0
1949-52	23,0	146,6	178,7	110,3	55,0	27,4	14,1
1955-56	33,4	193,1	197,3	107,3	53,7	27,5	14,9
1959-62	38,8	217,0	203,0	99,7	49,5	24,8	13,1
1961-65	42,9	206,8	182,4	85,6	44,3	22,6	12,1
1966-70	47,5	226,0	176,7	80,4	38,3	20,3	11,3
1971-75	44,5	208,0	163,7	70,4	36,3	16,2	10,1
1976-80	27,6	142,3	128,2	65,5	32,1	15,3	8,1
1981-85	14,3	95,1	106,2	58,5	27,6	13,1	8,2
1986-90	6,7	61,3	89,3	56,6	29,5	12,3	7,2
1992	3,6	40,1	73,1	49,7	27,0	11,3	4,6
1994	3,0	35,2	69,3	48,7	25,5	12,8	8,2

Kilde: Backer 1965, Statistisk sentralbyrå 1996 og tidligere årganger

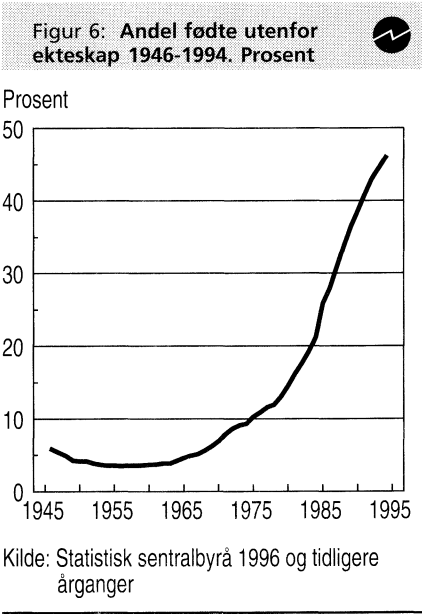
siktige fruktbarhetsnedgangen er i ferd med å stoppe (se også Kravdal 1994).

Færre gifter seg, men mange par

Tallet på fødsler og tallet på ekteskap utviklet seg parallelt mellom 1945 og 1985, men det har ikke vært noen tilsvarende oppgang i giftermålene mot slutten av 1980-tallet. Tallet på inngåtte ekteskap var 30 000 i 1946 og 1969, med et minimum i mellomtida på 23 000 i 1960. Fra 1970 til midt på 1980-tallet sank antallet med 1/3, og har deretter variert en del rundt 20 000. En sterk oppgang i 1994 skyldtes økende gjengifte, og er ikke uttrykk for at ekteskapet igjen er på mote. Tallet på skilsmisser var om lag 2 000 de første 20 år etter krigen, for så å stige nokså jevnt til over 10 000 fra 1990.

Ekteskapsalderen sank med 4 år fra krigen til 1970 for både menn og kvinner. Mønsteret i inngåelsen av ekteskap var slik i denne perioden at svært få ville forbli permanent ugifte. Av de født mellom 1934 og 1942 er det bare 5 prosent av kvinnene og 10

prosent av mennene som aldri har vært gift. De siste 20 årene har det vært store endringer i mønsteret for familiedannelse. Ekteskapsalderen for tidligere ugifte er nå enda høyere enn den var rett etter krigen. Tabell 2 viser ekteskapsrater (antall inngåtte ekteskap blant tidligere ugifte pr. 1 000 i hver aldersgruppe). Vi ser av

8 tabellen at ratene har sunket mye, særlig blant de unge. Raten blant kvinner i første halvdel av 20-årene lå i 1994 på 1/6 av nivået i 1960. Ekteskapsmønsteret fra 1990-tallet, der- som det skulle holde seg, peker mot at 1/3 av mennene og 1/4 av kvinne- ne vil være ugifte når de fyller 50 år. Vi har nå blant de absolutt laveste ekteskapsratene i Europa.

Ekteskapets reduserte rolle som ram- me for familien vises godt i figur 6. Like etter krigen sank den andelen av fødslene som skjedde utenfor ekte- skap til under 4 prosent, og den holdt seg på det nivået i om lag 15 år. Øk- ningen har deretter vært akselereren- de, og andelen er nå over 45 prosent. Mer enn halvparten av førstefødslene skjer utenfor ekteskap. Andelen født utenfor ekteskap er enda høyere i Danmark, Island og Sverige.

Nedgangen i giftermålshyppighet og oppgang i fødte utenfor ekteskap henger selvfølgelig nøye sammen med utbredelsen av samboerforhold. Det sentrale personregister har lite

eller ingenting om de som lever sammen uten å være formelt gift. Vå- re informasjoner må derfor bygge på indirekte kunnskap, eller på informa- sjon samlet inn gjennom intervjuun- dersøkelser. Se også Gulbrandsens og Moens artikkel i dette nummer av Samfunnsspeilet.

Til tross for den sterke økningen i samliv uten vigsel i Norge (figur 7), er det foreløpig ikke så vanlig at slike samliv utgjør et livslangt alternativ til formelle ekteskap. De fleste slike par- forhold ender enten med at partene flytter fra hverandre eller med at de gifter seg. Selve tidspunktet som vel- ges for inngåelsen av ekteskapet sy- nes å være lite påvirket av om paret eventuelt venter barn.

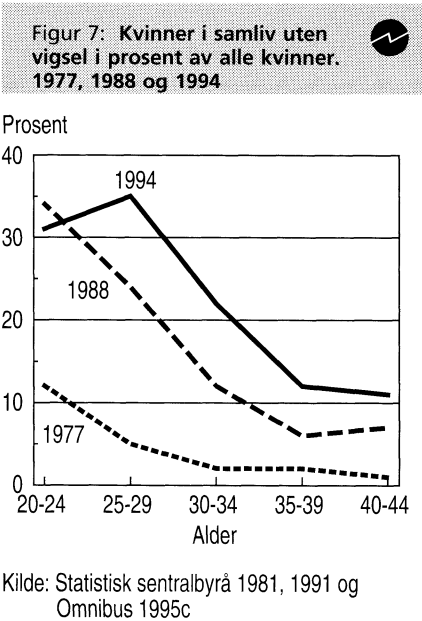
Dersom vi prøver å se ekteskap og samboerforhold under ett, har det tilsynelatende vært ganske små for- andringer i mønsteret for pardannel- se blant de som er født etter krigen. Nedgangen i ekteskapshyppighet sy- nes langt på vei å være kompensert av oppgangen i samboerforholdene, i

hvert fall fram mot slutten av 1980- tallet. Det har riktignok vært en øk- ning i andelen som lever alene blant unge og voksne. Dette er nok mer et tegn på at samlivene oppløses oftere enn før, enn at flere avstår perma- nent fra å inngå noe samliv.

Økningen i skilsmisene tas også som et uttrykk for familiens svekkede plass i samfunnet, eller i hvert fall som et tegn på endringer i ekteska- pets rolle. Etter 1960 er de aldersspe- sifikke skilsmisseratene innenfor hver aldersgruppe mer enn firedoblet. Skilsmissemønsteret fra 1994 indike- rer at dersom det holder seg, vil 48 prosent av ekteskapene kunne ende med skilsmisse.

Nå øker levealderen raskt på nytt

Den andre verdenskrig påvirket dødsratene for barn og unge menn i Norge, men ikke så mye at forventet levealder ble redusert. Etter krigen var det en periode relativt klare for- skjeller i utviklingen av menns og kvinners levealder (se tabell 3). Om-

Tabell 3: Forventet gjestående leveår ved noen alderstrinn

Periode	Menn					Kvinner				
	0 år	5 år	30 år	50 år	70 år	0 år	5 år	30 år	50 år	70 år
1846-50	45,48	52,14	34,40	20,40	8,82	48,64	54,76	36,25	21,88	9,25
1866-70	47,31	53,13	35,66	21,40	9,35	50,65	55,84	37,43	22,89	10,00
1886-90	48,98	54,21	37,80	23,18	10,16	51,54	56,34	39,06	24,67	10,98
1906-10	55,64	57,27	39,04	24,02	10,56	58,40	59,31	40,37	25,34	11,21
1926-30	61,74	61,39	40,77	24,64	10,77	64,58	63,44	42,34	25,96	11,43
1946-50	69,09	67,22	44,20	26,43	11,44	72,40	69,87	46,21	27,92	12,04
1951-55	71,19	68,46	44,87	26,66	11,64	74,78	71,64	47,38	28,63	12,35
1956-60	71,39	68,35	44,62	26,24	11,40	75,62	72,21	47,78	28,87	12,38
1961-65	71,07	67,76	43,94	25,63	11,06	76,02	72,40	47,89	28,91	12,31
1966-70	71,16	67,54	43,63	25,35	10,90	76,90	73,02	48,51	29,48	12,84
1971-75	71,44	67,65	43,77	25,43	10,89	77,73	73,64	49,12	30,07	13,22
1976-80	72,24	68,14	44,14	25,71	11,13	78,70	74,46	49,91	30,77	13,90
1981-85	72,69	68,50	44,48	25,96	11,25	79,44	75,15	50,55	31,44	14,46
1986-90	73,09	68,88	44,81	26,28	11,39	79,73	75,39	50,78	31,68	14,78
1992	74,16	69,76	45,64	27,03	11,65	80,34	75,87	51,23	32,09	15,04
1994	74,88	70,41	46,13	36,62	11,96	80,79	76,12	51,49	32,33	15,25

Kilde: Borgan 1983, Statistisk sentralbyrå 1996 og tidligere årganger

kring 1960 var det en oppgang i menns dødelighet i mange aldersgrupper, og forventet gjenstående levetid sank i alle aldersgrupper. Først fra 1990 er vi kommet opp igjen på det antallet gjenstående leveår som middelaldrende og eldre menn hadde på 1950-tallet. Kvinner har hatt en stabil reduksjon i sin dødelighet, og dermed har forskjellen mellom menns og kvinners levealder økt. Rett etter krigen var forskjellen 3,5 år, nå er den om lag 6 år, etter å ha vært over 6,5 år på 1980-tallet.

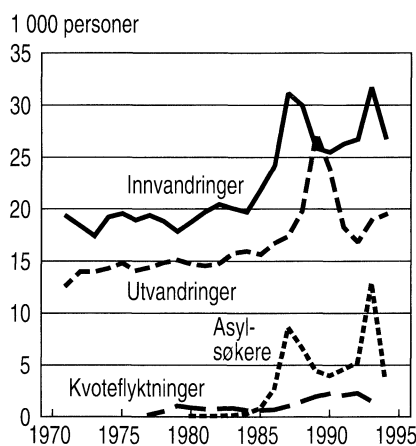
I forhold til resten av den industrialiserte verden, hadde levealderen i Norge en ganske svak vekst fra 1970 til 1987, særlig for menn. De siste årene synes det som om dette har bedret seg noe, men fortsatt er det nesten 10 land som har høyere forventet levealder ved fødselen enn det Norge har (Europarådet 1995).

Norge ble innvandringsland fra 1970

Figur 2 viser at nettoflytting med utlandet hadde mye større betydning for befolkningsutviklingen i perioden 1865-1930 enn den har hatt etter krigen. Likevel, med fødselstallet permanent under det nivået som trengs for å opprettholde folketallet (reproduksjonsnivået), har innvandring slik vi har hatt etter 1970, en klar effekt på folketallet, og en viss betydning for aldersstruktur og fordeling. Fram mot 1970 hadde Norge en moderat netto-utvandring. I gjennomsnitt mistet vi 1 000-2 000 innbyggere i året, mest til våre nordiske naboland. Det var en viss nettoinnflytting av utenlandske statsborgere (om lag 1 000 i året), men ikke nok til å kompensere for tapet av norske statsborgere.

Like før 1970 økte behovet for arbeidskraft raskere enn det som kunne dekkes på det innenlandske arbeidsmarkedet. Vi fikk, som ett av de siste land i Vest-Europa, noen såkalte

Figur 8: Innvandring, utvandring, asylsøkere og kvoteflyktninger 1971-1994

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1996 og Utlendingsdirektoratet (upubliserede tall)

"fremmedarbeidere" eller arbeidsmigranter, fra land som Jugoslavia, Tyrkia, Marokko og helt fra Pakistan. Antallet de første årene var svært beskjedent. Samtidig ble det også nettoinnflytting fra de fleste av våre naboland og fra USA.

Tre hovedtendenser

Fra 1970 har det vært tre hovedtendenser i det norske inn- og utvandringsmønsteret, og flyttetallene har hatt en mye større variasjon fra ett år til det neste enn noen av de andre demografiske komponentene. Avhengig av om disse tre hovedtendensene har forsterket hverandre eller motvirket hverandre, har vi fått det flyttemønsteret som figur 8 viser.

Disse tre tendensene skal vi se litt nærmere på for å forstå utviklingen i flyttingen til og fra utlandet. Det er:

- 1 Arbeidsmarkedets behov
- 2 Flyktningepolitikken
- 3 Familietilknytninger.

Arbeidsmarked

Arbeidsmarkedets behov var utslagsgivende da nettoinnflyttingen til lan-

det startet. Dette gjalt ikke bare arbeidsmigranter fra fjerne land, men i like sterk grad arbeidstakere fra andre industrialiserte land og fra Norge selv. Ved innvandringsstoppen fra 1974 ble det egentlig ikke lenger mulig å importere ufaglært arbeidskraft for å dekke et generelt underskudd på arbeidskraft, men det var fortsatt mulig å få tilsette høyt spesialiserte arbeidstakere med kunnskaper som det norske bedriftslivet var avhengig av, og som ikke kunne skaffes innenlands.

Følgen ble at arbeidskraftflyttingen fra den industrialiserte del av verden fortsatte å følge næringslivets behov, mens det årlig kom langt færre arbeidstakere fra den tredje verden. Stoppen førte imidlertid ikke til at det kom færre totalt, men bare at sammensetningen endret seg, som vi skal komme tilbake til under den tredje hovedtendensen.

Norge har hatt betydelige konjunktursvingninger fra midten av 1980-tallet, med stort behov for arbeidskraft fram mot 1989, lavkonjunktur deretter, og igjen oppgang utover på 1990-tallet. Samtidig har det vært en viss motfase i det svenske konjunkturbildet. Dette er viktig fordi vi fram til og med 1988 hadde stor innvandring fra Sverige, deretter tilsvarende utvandring av både svenske og norske statsborgere, og da konjunktorene forverret seg i Sverige i 1992, fikk vi fra da av både tilbake de nordmenn som tidligere hadde reist ut, og mange svensker i tillegg. De store svingningene i flyttemønsteret skyldes således svingninger i arbeidsmarkedet, i Norge og i Sverige.

Det er en del lover og regler som regulerer muligheten til å ta arbeid i Norge. Vi har allerede nevnt innvandringsstoppen. Videre har de nordiske landene hatt felles arbeidsmarked siden 1954, og det har vært få restriks-

sjoner mot å ta fast bopel i et annet nordisk land. Det åpne nordiske arbeidsmarkedet har likevel preget flyttingene til og fra Norge bare i kortere perioder. Det er bare når forskjellene i arbeidsmarkedet mellom landene plutselig endres, at vi kan se at flyt-

tingene påvirkes. Permanente forskjeller i arbeidsløshet synes å ha mindre effekt på flyttingene.

Ved innføringen av EØS-avtalen i 1994, ble det nesten like lett for borgere innen dette området å ta arbeid

i et hvilket som helst av landene. Virkningene av denne avtalen er diskutert i et tidligere nummer av Samfunnsspeilet (Østby 1994). Konklusjonen her var at slike avtaler i praksis trolig vil ha minimal effekt på flyttemønsteret.

Flyktninger

Det har vært en viss tradisjon for at Norge har tatt imot flyktninger, etter 2. verdenskrig gjerne i samarbeid med FNs høykommissær for flyktninger. Utover på 1980 tallet var det om lag 1 000 pr. år, de fleste fra Vietnam, men også fra land som Iran og Tyrkia. Tallet var lenge relativt stabilt, lite avhengig av krisebildet i verden. Figur 8 viser at det begynner å skje noe nytt med flyttingene i 1985; fenomenet "asylsøkere" dukker opp. Antallet var i 1987 over 8 000. I forhold til folketallet var det et betydelig antall i europeisk sammenheng. Mynighetene hadde verken politikk eller administrativt apparat til å ta seg av så mange. Andelen som fikk bli i landet var så høy som 80 prosent i starten. Etter hvert fikk vi et administrativt apparat til å ta imot asylsøkere. Deres søknader ble behandlet atskil- lig mer restriktivt, og antallet sank. Bare et par prosent eller mindre av søkerne får nå politisk asyl i Norge, mens om lag 30 prosent får oppholdstillatelse på humanitært grunnlag.

De største gruppene av asylsøkere var lenge fra Chile, Iran, Sri Lanka og det tidligere Jugoslavia (først og fremst fra Kosovo) og etter hvert betydelige grupper også fra Etiopia og Somalia. Etter krigsutbruddet på Balkan og oppløsningen av det tidligere Jugoslavia, har asylsøkere herfra mer og mer dominert strømmene. Utover i 1993 økte tilstrømningen sterkt, og nådde månedstall på over 3 000 før det ble satt inn effektive restriksjoner. Kontrollen er etter hvert blitt så streng at det første halvår 1995 kom knapt 700 nye asylsøkere til landet. Fordi mange fra det tidligere Jugoslavia, (Bosnia-Herzegovina) i første omgang gis midlertidig opphold til forholdene stabiliserer seg i landet, er det vanskelig å bedømme de langsiktige konsekvensene. Fra de tidligere Warszawapakt-landene var det man-

ge som ventet store flyktningestrømmer, men det er til nå ikke kommet særlig mange.

Familietilknytning

Etter at innvandringsstoppen ble innført økte stort sett innvandringen fra land i den tredje verden noe som tildels skyldtes flyktninger og asylsøkere. Dessuten har det under innvandringsstoppen hele tiden vært unntak for familiegjenforening, det vil si at en person med oppholdstillatelse i landet under gitte betingelser kan ta hit sin nærmeste familie (i hovedsak ektefelle og mindreårige barn). Den som får rett til å bo her i landet, har også anledning til å finne seg en ektefelle fra f.eks. sitt tidligere hjemland, og ta vedkommende inn i landet under de samme betingelser.

At en person som får slå seg ned i landet, og i neste omgang kan få rett til å få med seg andre hit, har vært et av de mest omstridte punktene i norsk innvandringspolitikk. Motstanderne av ordningen har fryktet at en liten gruppe innvandrere, som i seg selv kan være rimelig å akseptere, etter hvert kan vokse seg svært stor, tilsynelatende uten noen reguleringsmulighet. Erfaringene fra slutten av 1980-tallet har vist at det ikke nødvendigvis kommer til å gå slik. Innvandringen fra land i den tredje verden har avtatt hvert år siden 1988, og utvandringen til disse landene har økt. I 1994 var nettoinnvandringen fra den tredje verden mindre enn en firedel av det den var i toppåret 1988, til tross for at potensialet for familieflyttinger er mye større.

Vi skal så forsøke å fordele innvandrerne på disse ulike gruppene, så langt som mulig. Innvandrere er i den sammenheng en person som har foreldre som begge er født i utlandet. 20 prosent av dem kommer fra Norden, og ytterligere 20 prosent kommer fra EØS-området (14 prosent) og

Nord-Amerika (6 prosent). (Statistisk sentralbyrå 1994b). De resterende 60 prosentene kommer fra land i den tredje verden. Halvparten av disse har en bakgrunn som flyktning eller som familiemedlem til en flyktning. Resten, som utgjør 30 prosent av alle innvandrere, er enten slike som er kommet som arbeidstakere, vesentlig før innvandringsstoppen, som utdanningssøkende eller med annen bakgrunn. Eller de har fått komme ut fra en familietilknytning til slike innvandrere (ektefelle eller barn) eller til andre nordmenn (særlig ektefeller). Gruppen som er kommet som familietilknytning utgjør nok det store flertallet her. (Statistisk sentralbyrå 1995d).

Innvandrerne er unge og konsentrert om hovedstaden

Innvandring fra utlandet av det omfang som Norge har hatt de siste tiår, får selvfølgelig konsekvenser for befolkningens struktur. I alt er nå knapt 4 prosent av landets befolkning utenlandske statsborgere, og nesten 5 prosent er født i utlandet. Når det gjelder en videre beskrivelse av innvandringen til Norge, og av utledingene som bor her vises til Vassendens artikkel i Samfunnsspeilets spesialnummer om innvandring (Vassenden 1995).

Aldersstrukturen for de utenlandske statsborgerne atskiller seg betydelig fra den norske befolkningens aldersstruktur. Det er en mye større andel unge voksne blant utlendingene, og tilsvarende liten andel personer over 50 år. Andelen barn og ungdom er ikke særlig forskjellig i de to gruppene. Aldersstrukturen er en av de variabler hvor det er minst meningsfylt å gi tall for alle utlendinger under ett. Mens det var 0,3 prosent (29 personer) som var over 66 år blant afrikanske statsborgere, var det 6 prosent av svenskene og hele 17 prosent blant dem som er fra USA.

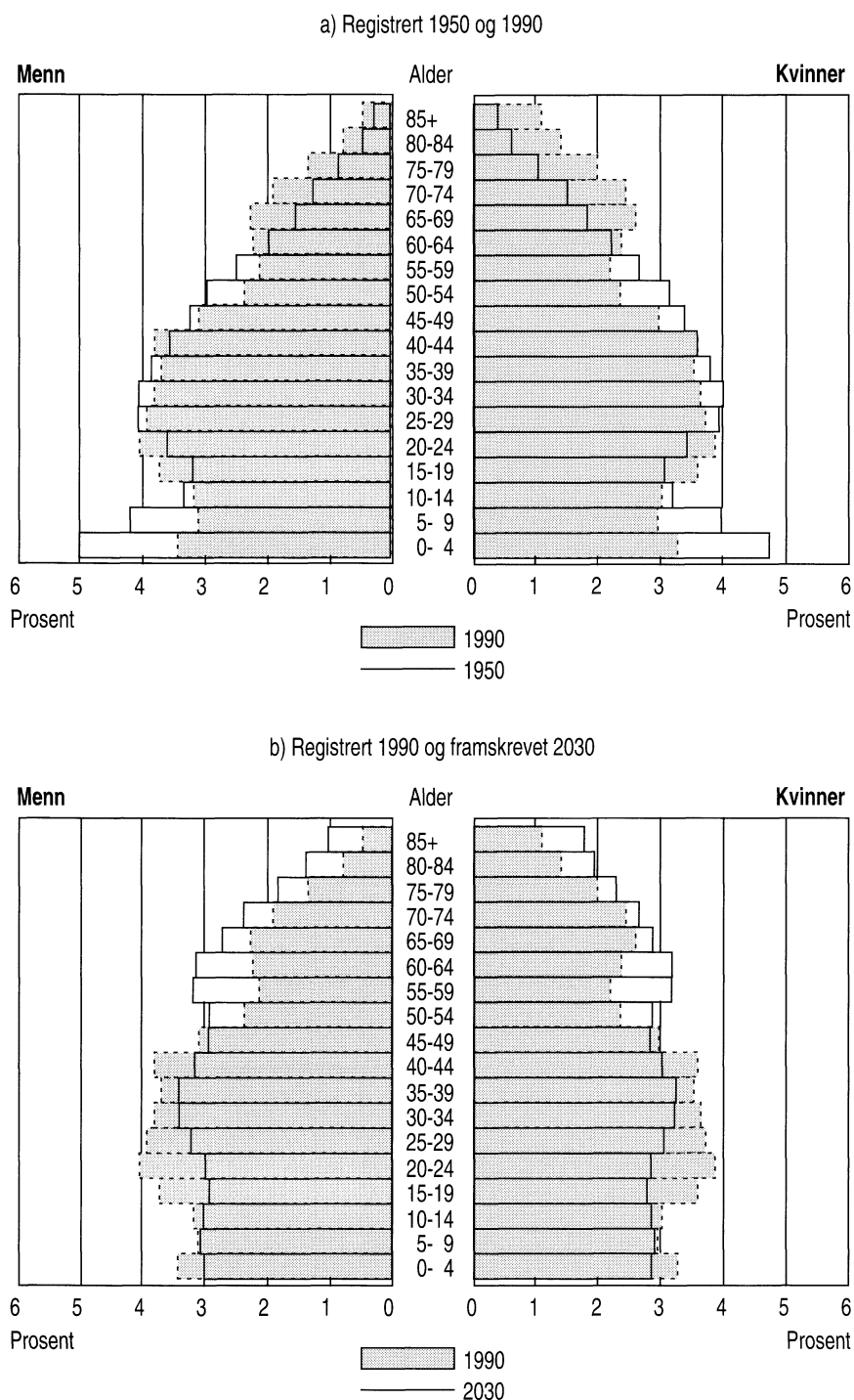
Den utenlandske befolkningen befinner seg i relativt stor grad i eller nær Oslo, og mest konsentrert bosatt er de som har opprinnelse i de typiske arbeidsmigrant-landene. Oslo har 11 prosent av landets befolkning, 23 prosent av de nordiske statsborgerne, 41 prosent av dem fra den tredje verden, og hele 79 prosent av marokkanerne. Konsentrasjonen innenfor Oslo er beskrevet av Blom og Huserbråten (1995).

Aldersstruktur

Som et resultat av de demografiske prosessene som vi her har beskrevet, har aldersstrukturen forandret seg mye. En jevnt økende levealder har ført til at antall gamle i befolkningen har vokst. Med den dødelighet som rådde for 100 år siden, kunne 50 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene regne med å bli 67 år. For de født omkring 1920, gjaldt det hhv. 66 og 79 prosent. Dødeligheten i 1994 vil, dersom den holder seg, føre til at 78 og 88 prosent lever så lenge. Variasjonene i fødselstallet (figur 4) har også bidratt til den økningen i antall gamle vi har hatt til nå, og det lave fødselstallet utover på 1920-tallet og 1930-tallet vil være årsaken til at antall personer i pensjonsalderen nå kommer til å synke litt de nærmeste årene.

Figur 9 viser aldersstrukturen i 1950 sammenliknet med 1990, og vi har også lagt inn hvordan vi antar den kommer til å bli i år 2030. Befolkningens fordeling etter alder viser forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive aldersgrupper. Det har etter krigen vært en sterk vekst i andel og antall gamle. Toppen nås midt på 1990-tallet, og antallet synker så noe i 15 år, til tross for at en regner med en betydelig reduksjon i dødeligheten også i kommende år. Den store økningen kommer når etterkrigskullene kommer inn i de gamles rekker. Antall gamle vil ha betydning for trygde-

Figur 9: Folketall etter kjønn og alder. Registrert 1950 og 1990 og framskrevet 2030

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1953 og 1994a

systemets økonomi (se Andreassen et al. 1990) og for omsorgsbehovet blant eldre (Sosialdepartementet 1992). Men de gamles livsløp vil også ha en betydning for disse forholdene. I dagens situasjon er mange gamle barnløse og ugifte, mens de eldre i årene som kommer i stadig større grad vil ha egen familie som omsorgsytere (Noack og Texmon 1990).

Norge har inntil nå vært blant de land i verden som har den eldste befolkningen, overgått bare av Sverige. Fordi fødselskullene fra mellomkrigstida var så mye mindre enn de foregående og etterfølgende årene, vil vi i løpet av de kommende 15 år komme under det vesteuropeiske gjennomsnittet for andel gamle i befolkningen.

Framtidas befolkning

Det er i mange sammenhenger viktig ikke bare å forstå den befolkningsutvikling som har vært, men også å kunne gi noen begrunnede antakelser om hvordan den kommer til å bli framover. Disse antakelsene vil i stor grad være usikre, en usikkerhet som er større jo lengre tidsperspektivet er. Statistisk sentralbyrå utarbeider slike framskrivninger eller prognoser med noen års mellomrom, siste gang i 1993 (Statistisk sentralbyrå 1994a).

Med utgangspunkt i den faktiske befolkningen på et gitt tidspunkt, og antakelser om utviklingen i fruktbarhet, dødelighet og internasjonale flyttinger kan en regne seg fram til landets framtidige folketall og befolkningsstruktur, gitt at forutsetningene holder. Skal en si noe om den regionale fordelingen i landet, må en i tillegg ha antakelser om det framtidige innenlandske flyttemønsteret.

Det har vært en klar økning i fødselstallet etter 1983, og det har vært tegn til at kohortenes fruktbarhet ikke lenger synker. På lang sikt kan verken en

oppgang eller en nedgang i det permanente fruktbarhetsnivået utelukkes. Det er derfor regnet tre alternative utviklingsbaner for fruktbarhet, en oppgang i samlet fruktbarhetstall til 2,10 for de som er født 1980 og seinere, en nedgang til 1,68 for de samme gruppene, eller også et stabilt nivå på 1,88.

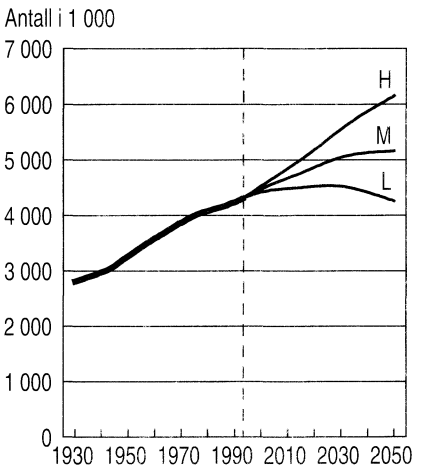
For nettoinnvandring fra utlandet er det også regnet et høyt, et middels og et lavt alternativ, med nettoinnvandring på henholdsvis 12 000, 8 000 og 4 000. Vi har noen ganger hatt lavere tall etter 1970, og så vidt vært over høyalternativet.

For dødeligheten regner en med at nedgangen skal fortsette, at forventet levealder kommer til å stige også i framtida. En har her valgt å føre utviklingen helt fram til 2050, med forventet levealder for menn og kvinner på 79 og 84,5 år. I tillegg er det laget et høy- og et lavalternativ, som for begge kjønn er lagt 3 år over og under det sentrale alternativet.

Disse alternativene kan kombineres på ulike måter, og en har valgt å konsentrere seg om kombinasjoner av de ekstreme alternativene (H: høy levealder, høy fruktbarhet og høy innvandring, og et tilsvarende alternativ L). Det mest brukte alternativet er M, det som kombinerer de tre midtalternativene. For innenlandske flyttinger har en valgt å skrive fram flytteratene fra perioden 1973-1982, og perioden 1988-1992.

På nasjonalt nivå viser figur 10 hvor ulike de tre alternativene er i det lange løp, og enda kan en ikke være helt sikker på at den virkelige utviklingen vil falle mellom de ytterpunktene som antydes der. L-alternativet kulminerer i 2025, med vel 4,5 millioner innbyggere, mens H-alternativet viser en kontinuerlig vekst, og når over 6,1 millioner i 2050. Midtalternativet

Figur 10: Folketall pr. 1. januar 1930-1993, framskrevet 1994-2050 etter alternativene L, M og H

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1994a og 1995a

kommer også så høyt som nesten 5,2 millioner i 2050. Dette er en vekst på 0,9 millioner på 57 år. Til sammenlikning kan nevnes at folketallet vokste med 1,4 millioner de forrige 57 år. I figur 9 er vist hvilken aldersstruktur vi kan vente i år 2030 under de forutsetningene som utgjør midtalternativet. Det mest framtreddende trekk er en sterk aldring, som følge særlig av økt levealder. Aldringen blir et klart større problem jo mer levealderen vokser, og jo mindre fødselstallet og innvandringen kommer til å være.

OPPSUMMERING

Norge hadde i første halvdel av forrige århundre en sterkt voksende befolkning. Veksten skyldtes at dødeligheten sank betydelig uten at det skjedde en tilsvarende nedgang i fruktbarheten. Midt på 1800-tallet kan en trolig si at Norge var overbefolket. Det var ikke med den tids forhold livsmuligheter for hele befolkningsstilveksten. I denne situasjonen var den oversjøiske utvandringen en kjærkommen og nødvendig sikker-

hetsventil for å lette trykket på de innenlandske ressursene. Da denne muligheten ble sterkt innskrenket i mellomkrigstida, var fødselshyppigheten kommet ned på et til da ukjent lavnivå, og det var ikke lenger et befolkningspress i landet.

De demografiske ratene i Norge endret seg langsomt, og i takt med at landet endret seg fra et jordbruks- til et industrisamfunn. I dagens u-land skjer endringene i stor grad i et samspill med omverdenen, f.eks. gjennom import av medisinsk teknologi, uten at det sosiale og kunnskapsmessige grunnlaget kan påvirkes på samme måte. Dessuten mangler verden i dag den muligheten som Norge i sin tid hadde til å lette befolkningspresset gjennom utvandring. Det er ikke mulig å tenke seg at dagens globale befolkningsvekst på 1,6 prosent pr. år (over 90 millioner mennesker) kan fortsette svært mye lenger. Dette gir en fordobling av verdens befolkning hvert 40. år. Det er heller ikke lett å se hvordan verdenssamfunnet kan greie å begrense tilveksten, eller hvordan det økonomisk og økologisk kan tilpasse seg en situasjon med et permanent økende befolkningspress.

De globale befolkningsproblemene er av helt annerledes karakter enn de norske eller europeiske. Likevel må også Norge møte de utfordringer som den demografiske utviklingen stiller oss overfor, både nasjonalt og globalt. De globale problemene er et kjerneområde for FNs aktivitet, og de kan bare finne sine løsninger gjennom et høyt prioritert internasjonalt samarbeid. Våre nasjonale problemer er ikke primært knyttet til antall personer eller veksttakt, men har mer med fordeling å gjøre, regionalt eller aldersmessig, og med forhold knyttet til innvandringen.

Litteratur

Andreassen, L. et al. (1990): Folketrygdens alderspensjon og befolkningsutviklingen. *Økonomiske analyser* nr. 2. Statistisk sentralbyrå.

Backer, J. (1965): *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 13. Statistisk sentralbyrå.

Blom, S. og K. Huserbråten (1995): Økt bokonsentrasjon blant innvandrere i Oslo. *Samfunnsspeilet* 2. Statistisk sentralbyrå.

Borgan, J.-K. (1983): Kohort-dødeligheten i Norge 1846-1980. *Rapporter* 83/28, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, H. og S.-E. Mamelund (1994): Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993. *Rapporter* 94/27, Statistisk sentralbyrå.

Europarådet (1995): Recent demographic developments in Europe 1995. CDPO. Council of Europe Press, Strasbourg.

Kravdal, Ø. (1994): *Sociodemographic Studies of Fertility and Divorce in Norway with Emphasis on the Importance of Economic Factors*. Sosiale og økonomiske studier 90. Statistisk sentralbyrå.

Noack, T. og I. Texmon (1990): Dagens og morgendagens eldre kvinner - familieerfaring og yrkesliv. *Samfunnsspeilet* 3. Statistisk sentralbyrå.

Sosialdepartementet (1992): *Trivsel - Velferd - Omsorg*. NOU 1992:1, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1953): *Statistisk Årbok 1953*. NOS XI 144.

Statistisk sentralbyrå (1981): *Fruktbarhetsundersøkelsen 1977*. NOS B 197.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. NOS B 959.

Statistisk sentralbyrå (1994a): *Framskrivning av folkemengden 1993-2050*. Nasjonale og regionale tall. NOS C 176.

Statistisk sentralbyrå (1994b): *Ukens statistikk* nr. 42 1994.

Statistisk sentralbyrå (1995a): *Historisk statistikk 1994* NOS C 188.

Statistisk sentralbyrå (1995b): *Befolkningsstatistikk 1995 Hefte II Folkemengd 1. januar*. NOS C 248, Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå (1995c): De færreste samboere planlegger snarlig giftermål. (OMNIBUS 1994), *Ukens statistikk* nr. 6 1995.

Statistisk sentralbyrå (1995d): "Ny statistikk som forteller om innvandringsgrunner". *Ukens statistikk* 10/95.

Statistisk sentralbyrå (1996): *Befolkningsstatistikk 1995 Hefte III Oversikt*. NOS C, Oslo-Kongsvinger. Under utgivelse.

Vassenden, K. (1995): Over 200 000 innvandrere i Norge. *Samfunnsspeilet* 2. Statistisk sentralbyrå.

Østby, L. (1994): "EU-medlemskap får liten betydning for innvandringen", *Samfunnsspeilet* 3. Statistisk sentralbyrå.

Lars Østby er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå og arbeider for tiden i Eurostat.